

Ötnyelvű üzenettel

Radnóti Miklós verseinek francia kiadásához

Íme egy ember, aki még akkor is ragaszkodott a hazájához, amikor a hazája nem hogy nem ragaszkodott hozzá, hanem három törvényével és egyre önkényesebb és egyre hajmeresztőbb rendelkezéseivel jogfosztottá tette. Patrióta maradt, holott nem mehetett színházba, nem mehetett moziba, nyilvános könyvtárba se. Attól a jogától szintúgy megfosztották, hogy nyilvános fürdőbe vagy uszodába járjon. Közlekedési eszközökön sem volt joga többé utazni, gépkocsit sem bérelhetett vagy birtokolhatott. Ha Radnóti Miklós magyar költőnek lett volna véletlenül gépkocsija, nem volt, mert szegény volt, állástalan, értelmiségi segédmunkákból élt, mi több, gazdag rokonai segítettek, akkor a gépkocsiját is be kellett volna szolgáltatnia. Ha lett volna is pénze, akkor sem nyithatott volna bankbetétet. Zsidónak ne legyen bankbetétje. S ha már korábban lett volna bankbetétje, nem rendelkezhetett volna felőle. Arany ékszereit, vagyontárgyait, ezüstöt, szőnyeget, szőrmét, grafikákat, festményeket és szobrokat be kellett jelenteni, ezeket a tárgyakat válogatott törvényi fenyegetések kíséretében hivatalos listákra vették, mert zsidó nem rendelkezhetett többé a saját tulajdonáról, s természetesen azt is törvény szabta meg, hogy ki számít zsidónak. Radnóti a feleségével együtt katolikus vallásra tért, s nem a zsidóságtól való menekülés szándéka, nem a félelem vezette őket ebben, hanem a személyes meggyőződésük. Radnóti legkedvesebb egyetemi tanára, mentora, Sík Sándor útmutatását követte, aki szerzetes volt. Kényszermunkára kötelezték. Azon a nyári napon meleg szerdai napon kellett második munkaszolgálatára bevonulnia, amikor 1942. október 14-én volt szerencsém megszületni Budapesten. A munkaszolgálatosokat egy rendelet sárga karszalag viselésére kötelezte. Ezen a szerdán Hatvanba vitték a cukorgyárba. Magát a cukorgyárat is elkobozták egykori tulajdonosától. Amikor visszatérhetett Budapestre, sárga karszalagját látva kötözködni kezdett vele egy egyenruhás, s a rendőr sem őt védte meg, bekísérték a közeli Albrecht-laktanyába, ahol a földre teperték, gyönyörűen szőke, hullámzó és gyűrűző haját lenyírták, kopaszra, tornagyakorlatokat végeztek vele, majd kilökték az utcára. 1944 nyaratól sorstársaival együtt szabad préda lett, bárki bármikor mindenféle retorzió veszélye nélkül rendelkezhetett a létével, vagy akár életét vehette.

1944. május 20-án vonult be harmadik munkaszolgálatára. Sződligetről gyalog kísérték át Vácra, ahol bevagonírozták, hogy kényszermunkatáborba vigyék Borba, Szerbiába, egy rézbánya körül kialakított munkatáborba, de előbb mégis a nyugati határra vitték, Szentkirályszabadjára, s csak augusztusban deportálták innen. Ahonnan szeptemberben az anyám hamis papírokkal kibélelve megszöktette az apámat, mert a kommunista ellenállási mozgalom csatornáin híret vette, hogy pillanatokon belül deportálni fogják.

Nem tudom, Radnóti Miklós élete talán nem is azon múltott, hogy patrióta volt-e. Elméje, költészete ennél nagyobbra, univerzálisabbra tört. Talán nem a hazáját szerette ilyen erősen, hanem a szabadság szerelmese volt és szabadságának helyszíneit tekintette a hazájának. Hivatása szerint, és személyesen a személyes szabadság mániákusa volt. Személyes szabadság volt az anyanyelve. Költőtársa, Nemes Nagy Ágnes, a férjével, az irodalomkritikus Lengyel Balázssal, aki részt vett a magyar antifasiszta ellenállási mozgalomban, de ennek nem a kommunista, hanem a polgári szárnyán, többször felajánlotta, hogy hamis papírokat szereznek neki, vonuljon illegalitásba. Ezt egy másik költőtársukkal, Vas Istvánnal meg is tették, őt szépiró kollegájuk, Otlík Géza a saját lakásán mentette át a vészidőszakokon. S hogy Radnóti visszautasította az ajánlatot, annak csupán egyik oka lehetett a félsz, másik oka egy olyan identitáshoz való konok ragaszkodás, amelyet majd minden ízében ő maga szab meg, és nem a helyzete. Talán ezért sem kívánhatott ilyen hamisítottan privilegizált státust a hamis papírokkal. A személyes szabadság olyan dolog, amely mások rabságát sem tűrheti. Nem tudott nem szolidáris maradni mindazokkal, akiket megfosztottak civil létezésük minden kis praktikus feltételétől, és senki segítségére nem számíthattak. Egy olyan Isten adhatott szubsztanciát a patriotizmusához, aki ugyan mindenható, de a világban és a világi dolgokban jórészt tehetetlen. Egy ilyen istenség létezése szintén elkíséri a kereszténység történetét, ő a korai gnosztikusok istene. Radnóti ragaszkodása mindenestre olyan istenkísértő emberi bátorságra vall, amely istenkeresésen van megalapozva. Ferencz Győző *Radnóti Miklós élete és költészete* című, kivételesen mély és alapos biográfiájában azt írja minderről, hogy Radnóti vallási képzetéről nem tudunk eleget ahhoz, hogy biztosan véleményt formálhassunk róla. De amire verseiből következtetni lehet, az éppen a felnőtt és felelősségteljes felfogás, amely nem dogmákba és hittételekbe kapaszkodik, s még kevésbé illúziókba. Lengyel Balázs úgy emlékezik, hogy egy nappal a német megszállás után, 1944. március 20-án ment el Radnótihoz, hogy hamis papírokat kínáljon fel neki. Azt írja, hogy nehezen beszéltek, mert az élő beszédhez jövé kell, s Radnóti tudta a sorsát. Versei évek óta telve voltak a halál előérzetével. Nem voltak illúziói. Lengyel Balázs beismeri, hogy amire Radnótinak igazán szüksége lett volna, búvóhelyre, azt ő nem tudta felkínálni. A papírokat viszont elutasította. Vállát kicsit megvonva azt mondta még Lengyel Balázsnak, hogy bármily furcsán hangzik, neki az egészben a magyarság sorsa fáj a legjobban.

Ha egyetlen puskalövés nélkül meg lehet szállni, akkor mi lesz ebből az országból, kérdezte.

Világi törvények mindenét elvehették, a tudatában rögzített képeket, szerelmét, Fannit a kútnál, az otthoni tájat, legszemélyesebb birtokát, az elméjében rögzített helyszínrajzokkal és térképszelvényekkel együtt azonban még csak nem is érinthették. Van, amikor a nyelve és a saját öntudata marad az ember egyetlen hazája. Könyveit és műfordításait kivonhatták a könyvtári és a könyvkereskedelmi forgalomból, saját tudatát és régi mesterek költészetén kimunkált nyelvét nem küldhették zúzdába. Nemcsak a lehető legfinomabban kimunkált magyar nyelvét nem, a költői nyelvét, de a francia nyelvét sem, amelynek muzikalitástól lüktető költészeti fordításai, Pierre de Ronsard, André Chénier, Gérard de Nerval, Mallarmé, Guillaume Apollinaire, Jean Cocteau, Paul Éluard költe-

ményei köszönhetőek. Fordított latinból, németből, angolból is. Képzettsége szerint franciatanár volt, tudományos fokozata szerint a bölcsészettudományok doktora.

A költő nagy szerelmét, özvegyét, a csodálatosan éles eszű Gyarmati Fannit, aki nagyszerűen írt, franciául pedig még nála is jobban tudott, s akihez a huszadik század talán legszebb szerelmes verseit írta, nem ismertem. Ismerhettem volna. Barátaimat és kollégáimat, rendezőket és színészeket tanított franciára a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Egyszer láttam őt tanítványainak gyűrűjében, miközben a főiskola kapuja előtt a barátomra, tanítványára vártam. Kicsi volt, kecses, szép, szigorú, finom vonású, azt pedig senki nem láthatta rajta, hogy évtizedek óta milyen terhet cipel a vállán. Kindfrau, gyermekasszony, mondják a németek a hozzá hasonlóan törekeny női alkatokról. A gyerekasszonyok örökre megőrzik kislányos törekenységüket, olykor a kislányhangjukat. Gyarmati Fanni embertársai épülése érdekében gyerekasszonyként mosolyogta át magát a hosszú életén. Főiskolai tanítványai nem professzor asszonynak, nem Radnótinénak, hanem Fanninak szólították. Mintha élveznék a szájukra venni a magyar költészeti tudatban emblémává vált keresztnevét.

Nagy kort ért meg a rettenetes terhével és a szép keresztnevével, 101 évesen halt meg Budapesten.

Nyolc évvel halála előtt a budapesti városházán láttam viszont, ahol a város díszpolgára lett. Kornai János mutatott be neki, a neves közgazdász, a Harvard emeritus professzora, akinek az államszocialista hiánygazdálkodás legteljesebb szerkezeti leírását köszönheti az európai tudománytörténet, s aki aznap szintén a város díszpolgára lett. Azon a napon én is kaptam valamilyen plectsnt. A kitüntetésükre váró művészek és sportolók kis csoportja Gyarmati Fannit követve udvariasan törekedett a díszhely felé, ahol a mindhalálig fontoskodó városi hivatalnokok végeérhetetlen és rosszul megírt beszédeit végig kell majd hallgatniuk. Előbb azonban udvariasan át kellett törniük az egymással elfoglalt fotósok, filmesek és az egymással elfoglalt városi képviselők hangos tömegén. A kicsi Fanni alámerült, eltűnt ebben a tömkelegben. Kornai professzor hátát követtem, mikor egy operatőr a vállán megtámasztott kamerával azt találta a hátam mögött tülekvő, kábeleket és lámpákat cipelő segédjének mondani, hogy tűnjenek el innen, mert itt túlságosan nagy a zsidósűrűség.

Nem volt kétség, hogy a zshivaj fölé emelt szándékosan hangos mondat kinek szól. Nekem szólt, Kornai professzornak szólt és főleg Fanninak szólt. Ők ketten feltehetően nem hallhatták. Reméltem, hogy nem hallják. Torkom szakadtából ordítani kezdtem volna, ha ugyanabban a pillanatban nem állított volna le a Fanni iránt érzett féltés és kímélet. Ne tegyem. Hangos botrányt kellett volna rendeznem, és élveztem volna a botrányt. Leállítani az egész nevetséges ceremóniát. Akkor azonban magammal rántottam volna a botrányba a kilencvenhárom éves gyerekasszonyt, aki akkor már hatvanegy éve volt az egyik legjelentősebb huszadik századi európai költő, Radnóti Miklós özvegye.

Minden bizonnyal 1944. november 9-én, 35 évesen ölték meg és lökték be a tömegsírba a noteszába írott utolsó verseivel együtt.

Úgy, ahogy legutolsó versében, 1944. október 31-én előre megírta.

Tarkón lötték.

Szüleim talán ismerték a ragyogóan szép emberpárt, a gazdagon bodrozódó hajú szőke költőt és a gyerekasszony hitvesét, habár biztosan más jellegű társaságokba jártak. Mindazonáltal találkozhattak baloldali rendezvényeken, marxista előadásokon, színházban, evezős túrákon, mozgalmi kirándulásokon. Ugyanabban az utcában laktunk. Ők a Pozsonyi út 1-ben, mi néhány házzal odább, a Pozsonyi út 12-ben, az utca túlfelén. Születésem napja előtt, kedden, Radnóti azt írta a naplójába, hogy megjött az ősz. Átfú a szél. Délután esni kezd. Az örültek háza teljes üzemben. Szolnokon állunk órákig.

Engem az apám két hónapos koromig nem láthatott, akkor a hatodik munkaszolgálatára Szentkirályszabadjára vitték, a nyugati országhatárra.

Szerdán aztán hirtelen megint itt volt a nyár, meleg lett, Radnóti pedig azt írta naplójába, hogy változatlanul Szolnokon vesztegelnek. Elterjedt a híre, hogy cukorrépat mennek rakodni Hatvanba. Aztán mégis megengedték nekik, hogy kiszálljanak, elvégezzék a dolgukat. Szolnokon a latrinára németül is fel van írva, hogy ez egy latrina, írta Radnóti a naplójába, mert ez egy német átrakódó állomás lesz. Aztán arról tudósít, hogy az egész éjjelt átalussza. Úgy alszanak a vagonban, mint a szardíniák. Már elhelyezkedésük közben fáj a hasuk a röhögéstől, írja. Jan Karski, a Honi Hadsereg, azaz az Armia Krajowa titkos futára ugyanezen a szerda estén indult útnak biciklin, hogy egy Fernando nevű spanyol fiatalember átvezesse őt a Pireneusok hágóin, hogy híreket vigyen az ellenállási mozgalom állásáról a lengyel emigráns kormányának Londonba, s szemtanúként vallomást tegyen, mi történik a varsói gettóban és Bełzec egyik melléktáborában, Izbica Lubelskában. Ugyanezen a napfénytől ragyogó szerdán az egyszer korábban már kiürített, majd mintegy háromezer zsidóval ismét feltöltött radzyńi gettót megint csak kiürítették. Kora reggel telték össze a zsidókat a radzyńi piactéren, ahol kereken száz lovas kocsira pakolták fel, a közeli Międzyrzeczebe szállították őket, onnan pedig a treblinkai megsemmisítő táborba. S ugyanebben a reggeli órában utazott el vitéz nagybaconi Nagy Vilmos honvédelmi miniszter a keleti arcvonala Budapestről, szerdán, ezen a szerdán, hogy személyesen ellenőrizze a magyar honvédek felszereltségét, helyesebben ennek a felszereltségnek a hiányait. Ezen a napon, szerdán, október 14-én adták hírül a reggeli lapok, hogy a Kormányzó Úr Ófőméltósága hitvesének, Főméltóságú Purgly Magda úrnőnek az a csodálatos augusztusi rádiószózata, amelyben aggodalomtól elcsukló hangon hívta fel a nemzetet, hogy az érettünk harcoló honvédcsoportok számára mindenki bocsássa rendelkezésre minden nélkülözhető téli holmiját, igazán nagyszerű eredményt hozott. A feladattal megbízott leventealakulatok mintegy kétszáz vasúti kocsit megtöltő téli holmit, férfi és női bundát, bundabélést, szőrmés bőrt, nyersanyagként felhasználható fonalat, gyapjút, gyapjúhulladékot vagy feltéprésre és további felhasználásra alkalmas egyéb anyagot gyűjtöttek össze. Az országút a Pireneusokban teljesen sötét volt ezen az éjjelen. Nem volt hold, nem voltak csillagok, Jan és Fernando elővigyázatosan haladtak, hiszen a kerékpárjukon sem volt világítás. A nagy vidámságban egyik társuk cipőhúzóért üvöltött, írja Radnóti a naplójában, egy másik társuk fogvájóért kiáltozott, amivel egy bizonyos Lambi lábujjait kisedheti a fogai közül. Vedd ki a bokád az aranyeremből. Radnóti szenttelenül feljegyezi e jellegzetesen férfias, a túlélés

reményére szakosodott elmésségeket, mígnem a társakat az álom elcsitítja és infantilitásukkal együtt elnyeli ezen a szerda estén.

A meggyilkolt, az abdai tömegsírban elföldelt Radnóti fennmaradt naplójából legalább tudom, hogy milyen volt életem első éjszakája csütörtökre virradóra. A deportálása előtti napon a naplóját és a kéziratait még gondosan összecsomagolta és elvitte a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárába s ott letétbe helyezte. Habár az sem bizonyos, hogy tényleg őt találták meg az abdai tömegsírban a viharkabátjában. Felesége, Gyarmati Fanni nem tudta férjeként azonosítani az exhumált tetemet. 1946. augusztus 19-én azt írta a naplójába, hogy pirosas ruhafoszlányokat lát, valami sáros töltetű, töredezett mellkast, szétesett koponyacsontokat. Csak a felső részét, azt is csupán a szájjpadlás felől. Felismerhetetlenül sáros. Egyetlen erős, sárgás lábszárcsont, és mellette turistabakancsok megduzzadva, nyilván a földbeli nedvességtől, rothadástól. Egy Biblia foszlánya, Máté evangéliumánál nyitva, egy fekete bőrtárca. Fanni érzi, hogy kísérei, Radnóti Miklós két barátja, mindettől visszahőkölnek az oldalán, eltávolodnak tőle, mert erős rothadásos, sajtos szag csap ki a tetemből. Csöppet sem izgat, írja Fanni. Annál inkább, hogy a piros pulóverfoszlányok nem ismerősek, nem az a kötés, amivel az ő piros pulóvere készült. Egy nadrággomb maradt csak épen és változatlanul. A többi ruhadarabot szeretném megfogni, megforgatni, s az egészet jó volna nyugodtan, apróra szemügyre venni, hiszen az enyém. Olyan végtelenül nyugodt vagyok, és csöppet sem undorodom. Nem értem a Bibliát, hiszen nem vitt magával. Úgy tudom, az övét, ami pedig velem szokott lenni, itthon hagyta. Lehet, hogy kért valakitől egyet, de az is lehet, hogy nem az övé volt. De egyáltalán, ő ez, biztosan, kérdezi a naplójában önmagától. Így szerintem semmi nem árulja el. A drága fej, a szókeség, mind-mind egyetlen sárkupac csak, és az öltözéke is változhatott, hiszen cserélgették darabjaikat.

Annyi azonban bizonyos, hogy a viharkabátban ötnyelvű üzenettel tényleg az ő utolsó verseit találták meg. Lager Heidenau, Žagubica felett a hegyekben. Ez a jegyzőkönyvecske Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza. Kéri a megtalálót, hogy juttassa el Magyarországra, Ortutay Gyula dr. egyetemi magántanár címére: Budapest, VII. Horánszky u. 1. I. Aztán latin írással szerbül, majd németül, franciául és végül angolul. Mire a tömegsírból előkerült, a francia és az angol nyelvű kérés már csak töredékesen volt olvasható, de minden nyelven megmaradt a címzett neve és a címe. Prière de vouloir faire parvenir ce cahier, aztán másfél sor nem olvasható, d'écrivain hongrois Miklós Radnóti, s megint nem olvasható, de ott áll világosan a címzett neve és címe, az ő rendezett, éterien nyugodt és csodálatos kézírásával.

Nádas Péter 2008. szeptember 17-én a Művészetek és Irodalom Házában

Takáts József, Hans-Henning Paetzke, Méhes Károly, Marc Martin és Ágoston Zoltán a Szignatúra Könyvek budapesti bemutatóján 2004. szeptember 30-án